

Joost Caen met neo-gotisch paneel. Foto: J. Willems.

Betoverende glaskunst

De collectie Joost Caen

Ooit was een gekleurd glasraam het mooiste, meest prestigieuze cadeau dat je een ander kon schenken. Als misschien wel de meest kwetsbare kunstvorm moest het glasraam later beeldenstormen en modewissels doorstaan. Tegenwoordig worden de ramen die overbleven, vaak getuigen van een verbluffend vakmanschap en een turbulente geschiedenis, zorgvuldig beschermd en verzameld. Door prof. Joost Caen bijvoorbeeld, wiens enorme collectie in april eindelijk aan het publiek getoond wordt, in de kapel van het Klein Seminarie te Roeselare.

"Ik kom aan topstukken dankzij mijn expertise, niet dankzij mijn budget."

TEKST: CELINE DE GEEST

Het jaar 2022 is het Jaar van het Glas. Dat heeft de UNESCO bepaald, en dat wordt eind april ook duidelijk in Roeselare. Tijdens *In Vitris* krijgen we de kans om een van de belangrijkste private gebrandschilderde glasramencollecties ter wereld in het echt te zien. Het is de verzameling van glaskunstenaar, -restaurator en -verzamelaar Joost Caen. Zijn ramen uit de middeleeuwen, de Gouden Eeuw en de moderne tijd weerspiegelen hoe dit vakgebied, waarbij glas kleur krijgt door het gebruik van metaaloxiden zoals o.m. ijzer, kobalt, koper en mangaan, al eeuwenlang zowel religieuze als wereldse zielen beroert. Als emeritus-hoogleraar en auteur van vele publicaties over gebrandschilderd glas bezit Caen een zeldzame expertise die internationaal erkend wordt.

‘In de 18e eeuw raakte glasraamkunst grotendeels uit de mode maar de technieken gingen in de Lage Landen niet verloren’

Al toen hij jong was verzamelde hij een beetje van alles, in een oud schuurtje achter het huis van zijn ouders. Een recent teruggevonden filmrolletje toont hoe hij op 12-jarige leeftijd op schoolreis foto na foto van glasramen schoot. Toen hij later tijdens de opleiding Monumentale Kunsten aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten Antwerpen als oefening een glasraam maakte, schoot de vonk finaal over. Tien jaar later, in 1988, stond Caen zelf aan de wieg van een nieuwe opleiding conservatie-restauratie aan het toenmalige Nationaal Hoger Instituut voor Schone Kunsten in Antwerpen (tegenwoordig Universiteit Antwerpen). “We stonden met de restauratietechnieken van glaskunst toen nog lang niet zo ver als die van bijvoorbeeld de schilderkunst”, vertelt hij. “Om het academische niveau omhoog te tillen hadden we oude glaskunst nodig om nieuwe technieken op uit te proberen. Zo ben ik aanvankelijk *bits and pieces* beginnen verzamelen, uit noodzaak. Al snel is het een verzamelpassie geworden.”

Van het een kwam het ander, en van rommelmarkten en antiekzaken ging Caen naar veilinghuizen. In de antiekhandel vond hij namelijk vooral 19e- en 20e-eeuws fragmenten en panelen terug, terwijl ze in de opleiding de volledige geschiedenis van de glaskunst wilden behandelen. In het veilingwezen verwierf hij ouder glas, voor relatief lage prijzen want dikwijls flink beschadigd. Perfect dus voor het oogmerk van dr. Caen. “Er zijn heel weinig kenners, en de kenners kennen elkaar”, vertelt hij. “Mijn collega en co-auteur Cees Berserik en ik hebben contact met enkele verzamelaars in Frankrijk, Engeland en de VS, en we kennen elkaars dada’s. We bellen elkaar om informatie uit te wisselen en bieden binnen onze kring meestal niet tegen elkaar op. De meest beschadigde stukken komen dikwijls mijn kant op. Ik heb het plezier om stukken te kunnen restaureren van deplorabel naar museaal.

Het is een troef tegenover antiquairs, die er tegenop zien om veel te moeten uitgeven aan restauratie. Zij kopen liever representabele, verkoopbare stukken. Zo heb ik onlangs een heel mooi paneel van Pieter Coecke van Aelst (1502-1550), dat in vreselijke staat verkeerde, gekocht en gerestaureerd. Andere exemplaren uit de reeks bevinden zich in het Rijksmuseum, in de kerk van Bramley en in het Victoria & Albert Museum. Veel andere kartuizerpanelen bevinden zich in het Verenigd Koninkrijk en de VS, onder andere in het Metropolitan Museum of Art te New York.”

TOPSTUKKEN

Caens oudste stukken dateren uit de late dertiende eeuw. Ouder glas is heel zeldzaam, vanwege de vele calamiteiten die onze streken gekend hebben. De Nederlanden waren immers vaak het slagveld van Europa. Volledige middeleeuwse ramen zijn erg zeldzaam. Caen: “Als we toch ramen van voor 1400 tegenkomen, zijn het vaak composietpanelen die bestaan uit bij elkaar geplaatste middeleeuwse

fragmenten. Dat zijn zelden panelen uit onze gewesten. De alleroudste ramen komen uit het Italië van de 6e of 7e eeuw. De oudste sporen van glasraamkunst in de Benelux zijn teruggevonden in de abdij van Stavelot; ze dateren van de 8e of 9e eeuw. Het zijn archeologische fragmentjes van glas en lood. Het oudste glasraam dat zich nog in situ bevindt in de Benelux is dat van de kerk van Zichem, te situeren rond 1380. In het kasteel van Rumbeke, in Roeselare, zit het oudste glasraam van het voormalige Graafschap Vlaanderen, uit ca. 1470.” Geen wonder dat Roeselare, eveneens Caens geboorteplaats, het decor wordt van deze eerste tentoonstelling over zijn collectie, die tegenwoordig meer dan 2.500 panelen en fragmenten telt, waaronder vijf die door de Vlaamse overheid tot Topstuk zijn benoemd. Maar wat maakt van een glasraam een Vlaams Topstuk? “Het gaat in mijn collectie om een aantal heel bijzondere gebrandschilderde medaillons uit de 16e eeuw. Van een ervan heb ik ook een ontwerptekening”, vertelt Caen. “Ik heb me altijd vooral gericht op medaillons, of op wat we noemen

‘Pseudo Ortkens’-groep, *Triomf van de Kuisheid*, Brussel, ca. 1525, grisailleverf en zilverageel op getint kroonglas, Ø 22,9 cm.

‘Het is een groot plezier om stukken te kunnen restaureren van deplorabel naar museaal’

Art deco glasraam uit het atelier Frans-David Crickx, Brussel, 1931, vensterglas, structuurglas en 'Amerikaans' opaliscit glas, in lood, 158,5 x 48 cm. Afkomstig uit het Convent van Bethlehem in Duffel.

‘kleinglas’. Grote monumentale glasramen verzamelen is moeilijk voor een particulier, omdat je die niet opgesteld krijgt in een woonhuis of atelier. Ik bezit wel wat monumentaal glas, maar dat zit gewoon in een kist of in een rek, in losse panelen. Kerkramen zijn bijna uitsluitend religieus van aard. Net in het kleinere formaat is de verscheidenheid zeer groot, en dat zie je terug in mijn verzameling. Tot de belangrijkste panelen van de collectie behoren verder een vijftiende-eeuws medaillon waarvan een gelijksoortig ruitje, wellicht uit hetzelfde atelier, zich in het Metropolitan Museum bevindt; een 17e-eeuws paneel afkomstig uit het Begijnhof Hasselt; waarvan het Victoria & Albert Museum de andere twee panelen bezit; en een 15e-eeuwse aartsbisschop, met een bijbehorend paneel in het Getty Museum.”

Het grootste deel van Caens collectie komt echter uit de 16e en 17e eeuw. De belangrijkste reden daarvoor is dat Antwerpen in de 16e eeuw hét centrum voor de glasproductie was, niet enkel voor de Nederlanden maar voor de hele wereld. “16e-eeuwse ramen van Antwerpse glaskunstenaars zijn bijvoorbeeld te vinden in het King’s College in Cambridge”, legt Caen uit. “De Engelse koning vond de productie van glasschilders uit Brabant superieur aan die van Londen. Hij liet glasschilders overkomen, maar die mochten zich van de lokale gilde niet vestigen binnen de muren van de stad. De koning heeft hen daarom een gebied toegewezen buiten de stadsmuren. Ook in de kathedraal van Granada in Spanje en in de bibliotheek van de Basilica San Lorenzo in Italië, een gebouw van Michelangelo, zitten Antwerpse ramen.”

In de 18e eeuw raakte glasraamkunst grotendeels uit de mode maar de technieken gingen in de Lage Landen niet verloren. Vanaf 1750 zijn veel ramen aan Engeland verkocht, waar de romantiek toen al van start ging. De nieuwe rijken wilden mooie landhuizen bouwen in navolging van de adel. Deze gothic castles werden versierd met buitenlandse schatten, waaronder gedemoteerde glasramen uit de Nederlanden. Die tendens werd nog versterkt toen keizer Jozef II de kloosters sloot rond 1780, en toen alle kerkelijke gebouwen dicht moesten tijdens de Franse Revolutie. “De inboedels van die kloosters gingen onder de hamer, en voor die veilingen werd ook in Londen reclame gemaakt”, verklaart Caen. “De kentering vindt pas plaats tijdens de vereniging van de Nederlanden onder Koning Willem I,

in 1815. Hij wou de glorie van de Nederlanden herstellen door middel van restauraties en via zijn mecenaat. Hij stimuleerde ook privécollecties naar het voorbeeld van Engelse en Duitse verzamelingen. In het onafhankelijke België kende de glaskunst al snel een verdere bloei. In Nederland was het wachten op de godsdienstvrijheid omstreeks 1860. Een belangrijk ontwerper was Pierre Cuypers, de architect uit Roermond. Hij werd een van de grote promotoren van de neogotiek in Nederland, met gebouwen zoals het Rijksmuseum.”

Op de glasramen in neostijlen werd aan het einde van de negentiende eeuw sterk gereageerd via het symbolisme, het sensualisme, de art nouveau en alle bewegingen errond. Na de eerste wereldoorlog kwam het zui-vere modernisme in de glasraamkunst, sterk beïnvloed door De Stijl en Bauhaus. Architecten als Huib Hoste en Eduard Van Steenberghe ontwierpen toen glasramen in Mondriaanstijl. Mondriaan zelf heeft ook glasramen ontworpen, net als Van Doesburg en Van Tongerlo. De collectie reikt tot en met de mensen waarmee Joost Caen zelf nog contact heeft gehad in zijn jonge jaren, zoals Michel Martens uit Brugge. Zelf is Caen ook actief als glaskunstenaar – zijn eigen werk is op de tentoonstelling in Roeselare te zien naast dat van zijn voorgangers.

ONBEKEND MAAKT ONBEMIND

“De bekendheid van glaskunst is zeer beperkt”, verzucht Caen “Zowel bij het bredere publiek als bij professionele kunsthistorici.” In de middeleeuwen en in de 16e en 17e eeuw was een glasraam zowat het kostbaarste geschenk dat men kon geven. Rijke burgers, gildebroeders, bisschoppen en leden van het hof schonken elkaar gekleurde glasramen om indruk te maken. Het was duurder dan een wandtapijt, een beeld of een retabel, en pas helemaal onderaan de lijst van geschenken stonden de schilderijen. Caen: “In de late 18e eeuw en in de loop van de 19e eeuw begonnen kunsthistorici een onderscheid te maken tussen schone kunsten en toegepaste kunsten. Schilderkunst, beeldhouwkunst en architectuur werden belangrijker geacht, en het glasraam raakte net als andere toegepaste kunsten op het tweede plan. Onbekend maakt onbemind: de historische waarde van glasramen blijft onderbelicht.”

Dat zindert na tot op de dag van vandaag: nu en dan moet Caen zelfs glasramen redden van de glascontainer, omdat ze niet meer in een hedendaags interieur van

Pieter Coecke van Aelst, Prior Jan Gay en patroonheilige Johannes de Evangelist, Antwerpen, ca. 1540, grisailleverf, zilvergeel en sanguine op getint en gekleurd cilinderglas, 65,5 x 48 cm, opschrift: 'Donavit Dominus Johannes Gay, Prior domus Hollandiae Cartusiansium,' (Eerwaarde Heer Jan Gay, prior van het Hollandse Huis van de Kartuziers, heeft dit geschonken). Mogelijk afkomstig uit het Kartuizerklooster van Lier. Links: voor conservatie-restauratie behandeling, rechts: na conservatie-restauratiebehandeling.

een huis passen of de ruimte te donker maken. Voor wie geen raad weet met de oude glasramen van zijn of haar huis heeft hij één gouden raad: gooi niets weg en zoek er een waardig onderkomen voor. Want wat vandaag waardeloos is wordt morgen opnieuw waardevol. "Als kind had ik interesse in Gallé- en Daum-glas, dat toen soms op de rommelmarkt voor 20 Belgische frank verkocht werd. Van mijn moeder mocht ik dat niet kopen omdat ze het niet mooi vond, en ik betreur dat nog steeds. In twintig jaar tijd kan de kunstmarkt dus compleet veranderen. Maken gebrandschilderde ramen integraal deel uit van een gebouw, dan hebben ze altijd een belangrijke erfgoedwaarde. De volgende eigenaren van het huis zullen de ramen misschien terug op hun plek willen. Wie panelen zonder context tegenkomt nodig ik graag uit om foto's te nemen en die naar mij te sturen. Ik zal snel kunnen zeggen of ze van waarde zijn of niet." Ondertussen kan zijn collectie wedijveren met die van de musea in de Benelux. "Maar onze musea tonen relatief weinig glaskunst",

'Het is mijn droom om een glasstudie en documentatiecentrum op te richten in Antwerpen'

weet hij. "Het Rijksmuseum spant de kroon, M Leuven heeft een mooie collectie maar toont er maar een klein deeltje van, en ook in de Bijloke in Gent is er na de verbouwingen ook nog maar weinig te zien. Het is mijn droom om een glasstudie en -documentatiecentrum op te richten in Antwerpen, waar mijn collectie in ondergebracht kan worden. Jonge mensen wil ik de kans bieden om daar onderzoek op uit te voeren, zowel natuurwetenschappelijk als kunsthistorisch. Ik heb al wat contacten en er is belangstelling vanuit de overheden. Engeland, Duitsland en Zwitserland hebben belangrijke glasraam-musea, in Frankrijk zijn er drie centra, maar in de Benelux is er nog niets. Ik hoop dat ik met mijn collectie de ultieme bijdrage aan zo'n toekomstig centrum kan leveren."

BEZOEKEN

In Vitris

Augustijnenkerk, Klein Seminarie College, Roeselare
www.erfgoedkleinseminarie.be
 22-04 t/m 29-05

CONTACT

Em. Prof. Joost Caen
jc@joostcaen.be
www.joostcaen.com